

ZPRÁVA ZE SLUŽEBNÍ CESTY DO LIPSKA (NĚMECKO)

účel cesty: účast na konferenci Preserving our written cultural heritage - a national task within a European framework

termín cesty: 13. – 15. 3. 2006

zprávu podávají: Dr. Ing. Michal Ďurovič, Benjamin Bartl

datum vyhotovení: 13.8. 2006

ředitelka archivu: PhDr. Eva Drašarová. CSc.

Program konference:

13. 3. 2006

12:00 – 13:00	Registrace
13:00 – 13:30	Úvodní proslovy
13:30 – 18:00	Tematický blok 1: Národní strategie, přístupy a projekty

14. 3. 2006

9:00 – 11:00	pokračování Tematického bloku 1
11:30 – 13:00	Prezentace firem
14:00 – 17:30	Tematický blok 2: Hromadné metody

15. 3. 2006*

9:00 – 9:30	pokračování tematického bloku 2
10:00 – 12:00	Tematický blok 3: Poradenství při přípravě projektů
11:30 – 12:00	Závěrečný proslov, ukončení konference

* oficiální program

Zpráva:

Ve dnech 13. – 15. 3. 2006 jsme se zúčastnili mezinárodní konference „Chránit své psané kulturní dědictví - národní úkol v evropském rámci.“ Uskutečnění konference podnítila německá Aliance pro ochranu psaného kulturního dědictví (Allianz zur Erhaltung des schriftlichen Kulturgutes) s cílem umožnit výměnu zkušeností mezi evropskými institucemi, kterých se problém týká, tedy především mezi knihovnami a archivy. „Ochranou“ zde přitom nebyla míněna jen vlastní konzervace a restaurování, ale i různé způsoby zálohování a zpřístupňování dokumentů (například prostřednictvím mikrofilmu nebo digitální kopie). Diskutována byla volba priorit: má být hlavní pozornost věnována konzervaci originálů nebo uchování jejich obsahu prostřednictvím mikrofilmu případně digitalizace? Jak využít co nejefektivněji omezené technické i finanční prostředky? Přednášejícími byli odborní zástupci knihoven a archivů ze 14 evropských zemí. Organizátory byly Německá a Státní knihovna v Berlíně a Goethe – Institut. Akci finančně podpořila Secco Pontanova Foundation.

Konferenci zahájily úvodní proslovy ředitelky Státní knihovny v Berlíně Barbary Schneider-Kempf a prof. Dr. Wolfganga Frühwalda, Prezidenta Nadace Alexandra von Humboldt. V následujícím odpoledním bloku byly představeny strategie i konkrétní projekty ochrany psaných dokumentů vybraných státních institucí v „nových“ členských zemích Evropské unie.

Situaci a nejzávažnější problémy v Polsku přiblížila ve svém příspěvku Anna Czajka z Archivu starých spisů ve Varšavě.

Polský státní archiv spravuje kromě tří dílčích ústředních archivů i 34 krajských archivů, celkem asi 240 535 metrů archiválií. Politika ochrany těchto fondů zahrnuje mikrofilmování, konzervaci a zlepšování podmínek jejich uložení. Centrální laboratoř pro konzervaci koordinuje činnost 13 místních konzervátorských pracovišť a několika projektů. Významný je dlouhodobý vládou podporovaný projekt „Acid paper“, realizovaný ve spolupráci s Národní knihovnou. Zahrnuje zřízení specializované laboratoře pro výzkum papíru, pořízení několika odkyselovacích zařízení pro vybrané archivy a knihovny, mikrofilmovací centrum ve státním archivu a praktické odkyselení a mikrofilmování významného množství knih a dokumentů.

Polská Národní knihovna se kromě shromažďování a ochrany písemností zabývá i výzkumem, plní funkci koordinační a informační. Přes 50 let například provádí systematické mikrofilmování rozptýlených periodik, v roce 1997 koordinovala záchranné práce při povodních, iniciovala vznik komise Polského Modrého štítu. V roce 1992 bylo zřízeno oddělení Ochrany a konzervace se 103 odbornými pracovníky. Jeho úkolem je restaurování, dokumentace, vazba knih, mikrofilm a digitalizace.

V diskuzi se řešil problém volby priorit pro odkyselování. Je lépe odkyselit nejprve dokumenty nejpoškozenější, nejhodnotnější nebo naopak zachovalé, jejichž životnost je možné ještě odkyselením významně prodloužit? Je lépe začít archivním nebo knihovním materiálem? Při volbě odkyselovací metody se ukazuje být rozhodujícím kritériem cenová dostupnost a možnost zakoupení technologického vybavení. Pro archivy byly vybrány mobilní stroje Neschen C 100.

O elektronických portálech otevřených na Slovensku informoval Doc. PhDr. Dušan Katuščák ze Slovenské Národní knihovny v Martině. Na Slovensku je zaváděn v rámci unifikace knihovních systémů na národní úrovni systém třetí generace KIS 3G. Do projektu je v současné době zapojeno 22 knihoven používajících software Virtua. KIS3G je portál ke katalogům a sbírkám těchto knihoven. K výhodám tohoto elektronického systému patří pohodlné vyhledávání informací, nedostatkem je častý výskyt duplicitních dat (důsledek nejednotné katalogizace v minulosti) a zatím nedokonalá kontrola jejich spolehlivosti.

Mezi další projekty patří například KNIHA SK nebo Memoria slovac. Více informací je k dispozici na www.kis3g.sk, www.memoria.sk, www.snk.sk

Péter Dippold z Národní Széchényiho knihovny v Budapešti představil strategický plán maďarského knihovnictví do roku 2007. Prioritou je zlepšení přístupnosti fondů, podpora místních knihoven a celkově zlepšení obrazu knihoven v Maďarsku.

Jako důležitý úkol vidí organizaci hromadného odkyselování dokumentů na národní úrovni. Je ovšem třeba nejprve definovat kriteria, na základě kterých budou odkyselovací metody testovány, množství materiálu, jež bude třeba odkyselit, provést tyto testy a také vypracovat metodiku kontroly kvality odkyselování. Zatím se jako dostupná jeví technologie firmy Neschen (stroj C 100). Výhoda této metody oproti většině jiných je spatřována mimo jiné v tom, že jde o vodný proces.

Mikrofilmování se v Maďarsku provádí již řadu let (registry mikrofilmů od 1969), týká se zejména sbírek různých periodik. Co se týká digitalizace, nacházejí se maďarské knihovny spíše teprve ve stadiu plánování. V minulém roce byl připraven Národní plán digitalizace knihoven, aby byly tyto aktivity koordinovány. Zdroje pro realizaci těchto plánů však budou k dispozici pravděpodobně až po roce 2007.

V Maďarsku je pocítován nedostatek odborných pracovníků v oblasti konzervace a restaurování, proto knihovna sama organizuje restaurátorské kurzy s možností získání certifikátu. Více informací je k dispozici na www.ki.oszk.hu/strategia

Národní knihovnu ČR zastupoval PhDr. Zdeněk Uhlíř. Představil projekty Manuscriptorium a Kramerius. vzniklé v souvislosti s iniciativou Memoria Mundi Series Bohemica, jejímž cílem je vytvoření virtuálního badatelského prostředí pro historické knižní fondy. Projekt Manuscriptorium se týká se dokumentů vzniklých do roku 1800, Kramerius dokumentů od roku 1800 dodnes - u materiálů mladších než 1880 ovšem často není možná publikace na internetu kvůli zákonu o autorských právech. Je vytvářen sdílený otevřený katalog fondů, probíhá digitalizace těchto fondů a nakonec vytvářen systém odkazů na související materiály a data.

Práce na projektech postupuje podle následujícího schématu: vytvoření obrazu (rozlišení voleno podle závažnosti), archivace, komprimace, tvorba sekvencí obrázků a virtuálních knih, tvorba fulltextu, informační systém, vytvoření evropské sítě „memory“ institucí (hlavní cíl Manuscriptoria). Více informací je možno nalézt na www.manuscriptorium.com, <http://digit.nkp.cz>

Dr. Jana Kolar ze Slovinské Národní a Univerzitní knihovny v Lublani vystoupila s průběžnými výsledky projektů Surve-NIR a PaperTreat.

První tříletý projekt zahájený před půl rokem se zabývá vývojem nedestruktivní metody průzkumu stavu a charakteru papíru. Zvolenými kritérii jsou tyto parametry: hodnota pH (výluh), obsah dřevoviny a stupeň polymerace. Standardní metody byly upraveny tak, aby bylo možno proměřit velké množství originálních dokumentů víceméně nedestruktivně. Hodnota pH i obsah ligninu je určena z odebraného vzorku cca 3 mm², stupeň polymerace z podobného vzorku pomocí SEC (GPC). U každého papíru se měří také spektrum v NIR oblasti (spektrometr firmy ZfB). Výsledkem bude knihovna spekter různých typů papírů různého stupně degradace, přičemž jejich interpretaci umožní testy provedené v první části projektu.

Projekt PaperTreat má zhodnotit efekt odkyselování pro různé druhy papíru, případně vliv zvláštních podmínek uložení (nízká teplota, atmosféra s nízkým obsahem kyslíku) na degradaci papíru. Další informace jsou k dispozici na www.science4heritage.org

S příspěvkem o projektech estonských kulturních institucí vystoupila Mari Siiner z Národní knihovny v Tallinu. Ukazuje se, že zejména v malých zemích musí problémy ochrany kulturního dědictví řešit společně knihovny, archivy i muzea. Pozice kultury v estonské společnosti není silná a objem prostředků, které jsou k dispozici je nedostačující. Navíc knihovny, archivy i muzea jsou podřízeny různým ministerstvům. K zajímavým projektům, které se přesto podařilo realizovat patří sepsání „Červené knihy národního kulturního dědictví“, kde jsou sepsány a seřazeny podle významu, ohrožení a dostupnosti cenné písemnosti v Estonsku. Červená kniha by měla pomoci při stanovování priorit konzervace na národní úrovni. Národní knihovna se také podílí na projektech Minerva a Thule zabývajících se problémy digitalizace. Další informace na www.nlib.ee

Tematický blok pokračoval následující den třemi příspěvky zabývajících se situací v západních zemích.

Ingeborg Verheul z Královské knihovny v Haagu představila programy Metamorfoze a Memory of the Netherlands, realizované oddělením výzkumu a rozvoje této knihovny. První program (probíhá od roku 1997) se zaměřuje na ochranu písemných dokumentů v Nizozemí (řešení problému kyselosti papíru a podobně). Obecně je zřejmá tendence k provádění pouze ambulantních konzervačních zásahů, následovaných mikrofilmováním nebo digitalizací a zajištění vhodného uložení dokumentů. Program Memory of the Netherlands (probíhá od roku 2001) se týká digitalizace a zpřístupnění Nizozemského kulturního dědictví prostřednictvím internetu. Oba programy jsou financované ministerstvem kultury a mohou se k nim připojit i další knihovny, archivy a muzea. Jedním z výsledků programů je například vypracování zásad ochranného mikrofilmování a skenování, jež se staly v Nizozemí normou. Plány do budoucna se týkají například hromadné digitalizace veškerých archivovaných novin.

Další informace na www stránkách www.metamorfoze.nl, www.geheugenvannederland.nl

Informace o aktivitách Britské knihovny poskytla Deborah Novotny. V Británii došlo v poslední době k několika změnám, jež s sebou přinesly nové problémy. Došlo například k decentralizaci správy a rozdrobení administrativy

v kulturní oblasti, čímž se poněkud komplikuje tvorba jednotné strategie ochrany kulturního dědictví. Knihovna je financována ministerstvem kultury, médií a sportu, přičemž poslední oblast je vzhledem k plánovaným olympijským hrám preferována na úkor ostatních. Navíc legislativní změnou je knihovna nucena uchovávat velké množství elektronických médií, což ovšem klade nové nároky na způsob ukládání.

Významným projektem, který se podařilo prosadit byla výstavba moderní depotní budovy v Boston Spa. V budově je mimo jiné i zvláštní oddělení právě pro archivaci elektronických dokumentů. Zvláštností je stabilní nízký obsah kyslíku ve vzduchu v depozitářích (protipožární i konzervační důvody).

Jinou aktivitou je spolupráce na projektu DPC (Digital Preservation Coalition), jehož cílem je příprava praktických pokynů pro popis stavu a odhad degradace materiálu.

NPO (National Preservation Office) je úřad financovaný knihovnami a archivy, jež má za úkol získat přehled o potřebách konzervace v národním měřítku. Dokumenty jsou tříděny do 5 tříd priority podle kritérií jako přístupnost, využívání, fyzický stav a hodnota.

Mezi množstvím dalších projektů lze zmínit zřízení Heritage Lottery Fund, jehož posláním je kromě dalšího i podpora vzdělávání konzervátorů nebo přípravu populárních programů v médiích, které mají přístupnou formou veřejnost seznámit s knihovními pomůckami a zlepšit obraz knihovny vůbec.

Příspěvek Birgit Schneider se týkal činnosti Aliance pro ochranu písemného kulturního dědictví, která uspořádání konference iniciovala. Aliance byla zřízena v roce 2001 a sdružuje knihovny a archivy v celém Německu. Jejím cílem je vypracování jednotné koncepce ochrany dokumentů (konzervace i kopírování) a zajišťování potřebných finančních a personálních zdrojů. Otevírá se tak možnost efektivní dělby práce mezi institucemi. Bylo například určeno, které exempláře se budou v knihovnách ukládat povinně, které pouze v jednom exempláři, mikrofilmy i digitální kopie budou centrálně dostupné a data se tak nebudou multiplikovat. Podobně je naplánována i případná spolupráce institucí pro případ živelní pohromy. Více informací na www.zvdd.de, www.forum-bestandserhaltung.de

Po ukončení tohoto tematického bloku byl vyhrazen prostor komerčním firmám zabývajícím se poskytováním služeb nebo materiálu pro ochranu památek, aby prezentovaly své produkty. Následuje stručný přehled (adresy a kontakty jsou v příloze).

Bucheinband Exquisit GmbH – restaurování knihovních a archivních dokumentů na zakázku (dolévání na stroji Per Laursen, ruční štěpení papíru, sušení zamražených dokumentů po povodních a podobně)

Herrmann + Kraemer – mikrofilmování a digitalizace

Klug conservation – materiály pro restaurování, výroba archivních krabic na míru

MIK center GmbH – mikrofilm, digitalizace, vzájemná konverze

Mikro-Univers – mikrofilm

Neschen AG – materiál pro restaurování, hromadné metody odkyselování jednotlivých listů, v budoucnu i knih)

Preservation Academy GmbH – hromadné odkyselování modifikovanou metodou Booksaver, štěpení papíru, digitalizace, faksimile, restaurování velkoformátových dokumentů a podobně

Pro Serv Datentechnik – skenování, mikrofilm

Schemp – archivní krabice na míru, odkyselování a související práce, vysušování zmražených dokumentů a další

Zentrum für Bucherhaltung – hromadné odkyselování (Papersave), štěpení papíru a další

Zeuschel GmbH – zařízení pro mikrofilm

Odpoledne byl zahájen druhý tematický blok přednášek věnovaný hromadným metodám konzervace.

S prvním příspěvkem vystoupila Agnes Blüher ze Švýcarské zemské knihovny v Bernu. Přes rostoucí možnosti digitalizace nebo mikrofilmu se stále považuje za nutné zachovávat původní dokumenty. Zdá se, že vzhledem k množství dokumentů, které jsou poškozeny nebo ohroženy je jedinou možností konzervace použití hromadných metod. Ve Švýcarsku se používá hromadná odkyselovací metoda Papersave vhodná jak pro knihovny tak i archivní materiál. Cena odkyselení jedné knihy je asi 10 euro. Metoda je účinná, může mít však vedlejší účinky; před jejím použitím je nutná pečlivá selekce. Kontrolu kvality odkyselování (chemické a fyzikální testy) provádí laboratoř NCW.

Stejnému tématu se věnoval i Dr. Rainer Hofmann ze Spolkového archivu v Koblenzi. Na základě zkušeností archivu s objednávkami služeb hromadného odkyselování formuloval několik zásad, které je vhodné při styku s komerčními firmami dodržovat. Instituce by měla mít jasnou představu o tom, jakou metodou mají být dokumenty ošetřeny i o možných vedlejších účincích. Smlouva s firmou by měla obsahovat detailní popis materiálu (stav před zásahem včetně uvedení formátu, přítomnosti pečetí a podobně), způsob kontroly pH a alkalické rezervy, způsob uložení po odkyselení (většina firem poskytuje kompletní servis včetně zajištění úložných systémů), místo provedení zásahu, sankce za nedodržení podmínek a podmínky vypovězení smlouvy. Kromě toho je nezbytné vedení přesných záznamů o tom, jaké materiály byly kdy a jakým způsobem odkyseleny.

O zkušenosti Státní knihovny v Berlíně informoval Andreas Mälck. Knihovna má vlastní restaurátorské pracoviště, to se však zabývá pouze restaurováním starých a cenných knih. Většina materiálu je ošetřena hromadnými metodami a mikrofilmována. Cíl je trojí: zachování originálu, jeho zpřístupnění a případně umožnění jeho využívání.

Důležitým rozhodnutím je volba optimální metody hromadného odkyselování. Srovnání dvou rozšířených metod Bookkeeper a Booksaver byl věnován příspěvek Dr. Michala Ďuroviče. Účinnost metod i jejich vedlejší efekty byly studovány na vzorcích papíru Whatman a papíru třech reálných knih s různým obsahem dřevoviny. Byly testovány optické, chemické i mechanické vlastnosti odkyseleného papíru. Bylo konstatováno, že alkalická rezerva a celkové odkyselení bylo uspokojivé, nicméně ani jedna z metod není schopna zaručit zcela homogenní odkyselení vzorku. Mechanické vlastnosti se výrazně nezměnily, je ale třeba počítat s určitou změnou barevnosti papíru po stárnutí. Zdá se, že vysoce citlivé na vyšší hodnoty pH (cca 10) jsou arylmetanové barvy používané jako psací látky na mnoha dokumentech 20. století. Obě testované metody jsou tedy účinné, je však potřebné provádět důkladnou selekci materiálu, aby byly minimalizovány případné vedlejší efekty.

Následovala informace Yoly de Lusenet z Evropské komise ECPA o projektech SEPIA a TAPE. Oba jsou věnovány problematice ochrany audio a video materiálů, zejména převáděním na sekundární média. V rámci obou projektů jsou každoročně pořádány odborné workshopy. Kontakt www.knaw.nl/ecpa

Dr. Werner Schwartz z Dolnosaské státní a univerzitní knihovny informoval o projektu EROMM (www.eromm.org/camd). Problémem je obrovský nárůst digitálních dat, která nejsou vždy řádně katalogizována, navíc média jako CD a DVD jsou náchylná k poškození. EROMM je jakýmsi evropským registrem digitálních kopií dokumentů. Nejde o jejich duplikaci, ale pouze o zařazení do registru pod novým jménem.

Podobnému tématu, využívání internetu jako nástroje uchování informace dokumentů se věnoval Reinhard Feldmann z Univerzitní knihovny v Münsteru.

Poslední den konference jsme využili nabídky a zvolili alternativní program, exkurzi ve společnosti Preservation Academy GmbH, Kreuzstrasse 12, Leipzig. Uvedená společnost nabízí konzervaci dokumentů jako službu archivům i knihovnám. K jejím zákazníkům patří mimo jiné i Německá knihovna v Berlíně. Kromě standardních způsobů konzervace používá i metody hromadné desinfekce a odkyselování, v budoucnu se počítá s výrobou stroje na štěpení papíru 2. generace. Zaměstnává celkem 35 pracovníků.

K hromadnému odkyselování používají přepracovanou španělskou technologii Booksaver. Dokumenty před zásahem není třeba předsušovat, místo toho jsou zmrazeny na -20°C . To činí metodu použitelnou i pro materiál citlivý na změny teploty jako pergamen nebo useň, navíc imobilizuje rozpustné inkousty a barvy. Odkyselovací roztok nemusí být zkapalňován vysokým tlakem, odpadá také následná rekondicionace po ukončení procesu. Materiál je umístěn do reaktoru, reaktor je evakuován a naplněn odkyselovacím roztokem. Neutralizační látka je uhličitán magnesia di n-propylátu, který je rozpuštěn v 1,1,1,2,3,3,3-heptafluoropropanu (HFC 227) a malém množství n-propanolu. Po 15 minutách se roztok nechá odtékat (asi 45 min), materiál je vyjmut a ponechán volně, aby se odvětral nepříjemný zápach. Celý proces netrvá déle než 1 den, vlastních cyklů probíhá až 20 denně. Firma používá

dva reaktory s kapacitou 50 kg. Odkyselovací roztok je možné až 67 krát regenerovat.

I zde je třeba provádět selekci. Citlivý materiál s rozpustnými barvami a podobně je odkyselován individuálně tímtež roztokem, ale ve spreji. Sušení následuje bezprostředně po aplikaci roztoku. Běžný xerografický tisk nepůsobí problémy.

Účinnost metody je průběžně testována. Do odkyselovaných knih jsou vkládány vzorky papíru (Klug), u nichž je potom stanovována alkalická rezerva. Testování se provádí jednou za tři dny. Výsledné pH papíru se obvykle pohybuje kolem 7,5 – 9, při okrajích listů bývá občas poněkud vyšší.

Celkově se zdá, že modifikovaná metoda poskytuje lepší výsledky, než původní technologie Booksaver. Toto zařízení je kromě Lipska v současné době provozováno také v Petrohradské knihovně.

Závěr:

Konference jasně ukázala současné trendy a priority péče o archivní a knihovní fondy. Vedle klasického individuálního konzervování a restaurování, které se soustřeďuje pouze na záchranu nejvzácnějších archivních a knihovních fondů, je zcela logicky hlavní důraz kladen na metody hromadné konzervace (především hromadné odkyselování) a preventivní péči spočívající především v mikrofilmování a digitalizaci a vytváření optimálních podmínek uložení. Je patrná též snaha o vytváření národních strategií péče o archivní fondy (Polsko, Maďarsko, Estonsko) a vzhledem k nedostatku finančních prostředků i o výběr nejvhodnější metodiky pro stanovení konzervátorských priorit.

V oblasti hromadného odkyselování obdivuhodných úspěchů dosáhli polští kolegové. Jejich dlouhodobý polskou vládou podporovaný projekt „Acid paper“ již přináší první úspěchy, které spočívají v postupném nákupu několika odkyselovacích zařízení Booksaver a Bookkeeper (Varšava a Krakov).

Velmi přínosná byla návštěva společnosti Preservation Academy GmbH sídlící v Lipsku a detailní předvedení vylepšené technologie Booksaver. Se zástupci této společnosti bylo domluveno zaslání vzorků našich typických archiválií k odkyselení, aby byl posouzen především vliv této technologie na různé druhy papírů, razítek, inkoustů

Zajímavé bylo zjištění, že v Německu vznikají poměrně velké privátní společnosti, které se zabývají konzervováním a restaurováním, ale také mikrofilmováním a digitalizací. Tyto společnosti vlastní potřebné technologie a personál a jsou schopny komplexně řešit státní zakázky. Jen v Lipsku jsou dvě nebo tři takové společnosti (například již zmiňovaná Preservation Academy GmbH nebo Zentrum für Bucherhaltung).